

УДК 373.3.015.31:17.022.1]+379.8-057.87
DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.2.6>

Ольга ГОНЧАРУК

доктор педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025
ORCID: 0000-0003-2069-9667

Бібліографічний опис статті: Гончарук, О. (2022). Формування основ духовності молодших школярів у процесі дозвілльєвої діяльності. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 37–43, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.2.6>

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ДУХОВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На сучасному етапі побудови українського суспільства надзвичайно актуальною є проблема формування духовності особистості. Духовність, представляючи внутрішній стан людини, що визначає і скеровує її життєдіяльність, формується протягом усього життя. Сприятливим для формування основ духовності є молодший шкільний вік. Системна спільна діяльність школи та сім'ї є важливим чинником формування основ духовності дитини молодшого шкільного віку. Провідне місце в системі формування духовності молодшого школяра посідає дозвіллева діяльність.

Метою статті є сутнісно-процесуальний аналіз формування основ духовності учнів початкової школи в процесі реалізації їх дозвілля.

Для досягнення поставленої мети використано **методи:** аналізу та синтезу для розкриття сутнісних ознак духовності та особливостей її формування в молодшому шкільному віці, узагальнення, систематизації, абстрагування для визначення можливостей використання народних звичаїв, традицій та обрядів у формуванні основ духовності дітей.

Спираючись на наукові психолого-педагогічні дослідження та педагогічний досвід, автором статті викладено основні положення формування основ духовності в молодших школярів з урахуванням вікових та психологічних особливостей. Наголошено, що дитяча дозвіллева діяльність має бути педагогічно організованою, сприяти фізичній, емоційній, розумовій, соціальній активності; долучати дитину до соціальної взаємодії; формувати морально-етичні цінності і розвивати внутрішній світ (духовність) дитини; сприяти розвитку когнітивних процесів та інтересу до пізнання людини, природи, історії, звичаїв і традицій народу; формувати традиції класу, школи, родини.

Розкрито можливості дозвілльєвої діяльності для формування «доброго серця» як одного зі складників внутрішнього світу особистості, використовуючи народний та християнський календарі. Наголошено на необхідності активізації спільної діяльності початкової школи та сім'ї з формування особистості дитини загалом і її внутрішнього духовного світу зокрема.

Ключові слова: духовність, внутрішній світ особистості, дозвілля, дозвіллева діяльність, молодші школярі.

Olha HONCHARUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogy and Primary Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, Voli Ave., 13, Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0003-2069-9667

To cite this article: Honcharuk, O. (2022). Formuvannia osnov dukhovnosti molodshykh shkoliariv u protsesi dozvillievoi diialnosti [Formation of the foundations of spirituality of junior schoolchildren in the process of leisure activities]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 37–43, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.2.6>

FORMATION OF FUNDAMENTALS OF SPIRITUALITY OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN THE PROCESS OF LEISURE ACTIVITY

At the present stage of building Ukrainian society, the problem of forming the spirituality of the individual is extremely important. Spirituality, as the inner state of man, which determines and directs his life, is formed throughout life. Early school age is favorable for the formation of the foundations of spirituality. Systematic joint activities of the school and the family are an important factor in shaping the foundations of the spirituality of the child of primary school age. Leading activity in the system of formation of spirituality of the junior schoolboy is occupied by leisure activity.

The purpose of the article is the substantive-procedural analysis of the formation of the foundations of spirituality of primary school students in the process of realizing their leisure time.

To achieve this goal, the following methods were used: analysis and synthesis to reveal the essential features of spirituality and the peculiarities of its formation in early school age; generalization, systematization, abstraction to determine the possibilities of using folk customs, traditions and rituals in forming the foundations of children's spirituality.

Based on scientific psychological and pedagogical research and pedagogical experience, the author of the article outlines the main provisions of the formation of the foundations of spirituality in junior high school students, taking into account their age and psychological characteristics. It is emphasized that children's leisure activities should be pedagogically organized and accordingly promote physical, emotional, mental, social activity; include the child in social interactions; to form moral and ethical values and to develop the inner world (spirituality) of the child; to promote the development of cognitive processes and interest in human knowledge, nature, history, customs and traditions of the people; to form the traditions of the class, school, family.

The possibilities of leisure activities for the formation of the "good heart" as one of the components of the inner world of the individual, using folk and Christian calendars. Emphasis is placed on the need to intensify the joint activities of the primary school and the family with the formation of the child's personality in general and his inner spiritual world in particular.

Key words: spirituality, inner world of the individual, leisure, leisure activities, junior high school student.

Постановка наукової проблеми та її значення. Однією з ознак людини і людського суспільства є духовність. Це не спадкова, генетично зумовлена характеристика, адже вона формується в соціальному середовищі, хоч і має природно зумовлені корені. На різних етапах розвитку суспільства, розглядаючи значення духовності, філософи, соціологи, педагоги констатували факт духовної кризи, яка виявляється в невідповідності духовного стану очікуваним вимогам та рівню розвитку людства. Сучасні суспільні тенденції свідчать про наростання кризових явищ. Так, посилюється жорстокість, зневажання прав людини, девальвація моральних цінностей, домінування матеріальних інтересів, зміна акцентів у морально-етичній сфері, а також наукового та релігійного світогляду.

Формування духовності особистості починається з її народження і суттєво залежить від середовища її виховання, цінностей суспільства, роду, сім'ї, морально-етичних засад освіти, людських взаємовідносин тощо. Сімейне виховання, вплив освітніх закладів, саморозвиток особистості є складниками ланцюжка цілеспрямованого духовного виховання сучасної людини. На духовний розвиток особистості в сучасних умовах значно впливають засоби масової інформації, особливо соціальні мережі, які часто негативно відображаються на внутрішньому світі молоді та дітей. Знецінення моральних засад суспільства, ігнорування загальнолюдських цінностей, формування егоцентричних та споживацьких настроїв молоді веде до деградації духовних основ особистості, що негативно виявляється у стосунках, самореалізації, домаганнях.

Дослідження свідчать, що не тільки підлітки, а й діти молодшого шкільного віку виявляють жорстокість щодо тварин, природи, своїх ровесників. Наявність однієї дитини в сім'ї часто призводить до формування егоцентризму, невміння поводитися в соціальному середовищі, зважати на потреби інших людей, до неготовності ділитися з батьками, ровесниками тощо. Пізніше це буде виявлятися в деформованій соціальній взаємодії і можливій асоціальній поведінці, споживацьких настроях тощо, тому важливо використовувати всі засоби формування духовного внутрішнього світу молодого покоління.

Освітній простір може протидіяти негативним впливам. Завдання сучасної педагогіки полягає в об'єднанні зусиль сім'ї, освітніх закладів, суспільних інститутів, а також урахуванні потреб конкретної особистості в цілеспрямованому формуванні і розвитку духовно багаті особистості. Це має особливе значення в початковій школі, де закладається фундамент для формування духовних основ особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема духовності турбувала людство протягом тисячоліть. Її сутність вивчали стародавні мислителі (Сократ, Платон, Аристотель, Демокрит), філософи (І. Герbart, Г. Гегель, І. Кант, Г. Сковорода), визначні педагоги (Б. Грінченко, І. Огієнко, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський). Проблема духовності привертала увагу вітчизняних і зарубіжних психологів (І. Бех, М. Боришевський, З. Карпенко, С. Максименко, М. Михалкова, С. Рубінштейн, В. Франкл, Е. Фромм). Часто в поняття «духовність» вкладають релігійний зміст, тому його вивчають і теологи. Наприклад, особливу

цінність у контексті нашого дослідження становлять праці В. Войно-Ясенецького (Архієпископа Луки), який трактував поняття «дух», «душа», «тіло» з позицій християнства.

Вихованню духовної особистості присвячені роботи І. Бега, І. Верхової, Т. Джамант, Л. Лис, С. Пехаревої, Л. Тищенко, С. Щербини. Проблему формування духовних цінностей у дошкільнят вивчали О. Артемова, О. Барабаш, О. Дронова, І. Кучинська, М. Роганова та ін. У роботах Т. Івченко, Ю. Польшиної, Ю. Шевченко розкрито особливості формування духовно-моральних цінностей та духовності молодших школярів. Дослідники розуміють значення взаємодії сім'ї та педагогів у вихованні дітей, зокрема у вихованні духовності. Тому низку робіт присвячено цьому аспекту (К. Десятник, О. Дурманенко, Р. Пріма, І. Філонова, І. Шпичак та ін.). У низці наукових досліджень відображено вплив релігії на формування духовних цінностей людини (В. Марко, О. Сухомлинська); різних жанрів мистецтва, зокрема і християнського образотворчого, як засобів виховання духовних основ особистості (В. Рашковська, О. Рудницька). Використанню засобів народної педагогіки на уроках та в позаурочний час присвячені наукові доробки М. Стельмаховича.

Аналіз наукових педагогічних джерел свідчить про те, що вчені досліджують різні форми і методи формування та розвитку духовності особистості загалом та молодших школярів зокрема. Науковці також зазначають, що духовний розвиток особистості відбувається як на уроках, так і в позаурочний час, на дозвіллі. Зокрема, результати досліджень В. Приліпко дають змогу констатувати, що духовність знижується, а це призводить до відчуження дітей та молоді від моралі, спонукає їх до самореалізації (частіше в субкультурі) й до заперечення духовності та моральності як суспільно та особистісно значущих феноменів (Prylipko, 2012, p. 53).

Попри досить активні педагогічні дослідження проблеми виховання духовності, нові умови соціально-економічного, морально-естетичного, інформаційного, науково-пізнавального середовища сучасної особистості вимагають розроблення нових підходів, перегляду потенціалу суспільства, культури (особливо етнокультури), сім'ї, сучасних освітніх закла-

дів як умов, форм і засобів розвитку духовного світу людини, використання нових освітніх технологій з урахуванням потреб як суспільства, так і особистості, її подальшого розвитку і самореалізації.

Мета статті – проаналізувати теоретико-прикладні аспекти духовного виховання молодших школярів у процесі дозвіллевої діяльності та розробити рекомендації щодо формування основ духовності молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Багатогранність людської особистості спонукає до всебічного її вивчення для забезпечення гармонійності розвитку на всіх етапах становлення. Науковці зазначають, що суттєвою характеристикою людини є її духовність, яка формується впродовж життя як під впливом соціальних чинників, так і в процесі саморозвитку. Є багато різних означень поняття «духовність». Так, в «Українському педагогічному словнику» духовність визначено як «індивідуальну вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання і соціальної потреби жити, діяти для інших» (Honcharenko, 1997, p. 106). Уважають, що духовність є вищим рівнем розвитку і саморегуляції зрілої особистості. Це означає, що в процесі формування особистості вона набуває певних рис, пов'язаних із системою цінностей, які виявляються у світосприйнятті, поведінці, відносинах, громадянській позиції тощо.

Відомий український педагог О. Вишневський вважає, що духовність виявляє себе в усіх сферах як стратегічний орієнтир, без духовності є немислимою справжня моральність, справжній патріотизм, демократія, родинність тощо. На його думку, духовність – це «...скерованість людини до Високого й Вічного. Наявність його в людині й суспільстві засвідчує стан здоров'я, до того ж не тільки духовного» (Vyshnevskiy, 1997, p. 4). В. Рашковська вважає, що «справжня духовність передбачає вміння особистості вільно обирати лінію моральної поведінки, робити свідомий вибір між добром і злом» (Rashkovska, 2008, p. 16).

Уважають, що духовність є ознакою високо-розвинутої особистості. Так, М. Боришевський із колегами підкреслюють: «Якщо розглядати духовність у розвинутому, довершеному стані, її можна інтерпретувати як стійку особистісну властивість людини, здобуту завдяки певним

природженим психофізіологічним здатностям (можливостям), що в процесі оволодіння індивідуальним життєвим досвідом конструктивно взаємодіяли із соціальними впливами (зокрема, спеціально організовуваними виховними впливами), котрі в їх системному поєднанні сприяли формуванню індивіда як активного (самоактивного) суб'єкта соціальної діяльності й поведінки, здатного до здійснення життєвого вибору (вчинку), відповідальність за який людина покладає на себе» (Boryshevskiy, Pylypenko, Penkova, 2013, p. 8).

Такі підходи до визначення духовності свідчать про те, що вона (духовність) не лише відіграє вирішальну роль у житті людини, а й акцентує на рисах, які необхідно формувати в процесі виховання особистості. Вона стосується внутрішнього світу людини, який розвивається на основі цінностей, пізнання добра і зла, усвідомлення єдності з природою, людською спільнотою та всесвітом.

Під час дослідження проблеми нами встановлено, що процес духовного розвитку людини неперервний і триває протягом усього життя. На перших етапах домінує середовище, цілеспрямований вплив дорослих, пізніше, коли особистість самоусвідомлює себе, вона сама визначає координати свого розвитку, зокрема і духовного.

Значний вплив на виховання особистості загалом і духовного становлення зокрема має школа, особливо початкова. Система освіти володіє значним потенціалом формування духовних засад особистості. Цей виховний вплив можна здійснювати як під час навчальних занять, спираючись на зміст навчальних дисциплін, використовуючи різні ситуації, так і в позанавчальний час, організовуючи дитяче дозвілля. При цьому важливо реалізувати як аксіологічний, так і діяльнісний підходи.

Дослідження свідчать, що на формування сучасної особистості загалом та її внутрішнього світу зокрема впливає низка факторів, характерних саме для інформаційного суспільства. Так, із раннього віку діти долучаються до технічних засобів отримання інформації: майже 100% першокласників уміють користуватися смартфонами, за допомогою яких знаходять цікаву для них інформацію. Вони не мають знань і досвіду, щоб фільтрувати її, відбирати корисну, тому споживають усе. Багато дітей

активні в соціальних мережах, що часто заохочують батьки, оскільки вважають, що саме це робить дітей успішними і навіть дозволяє заробляти. Безперечно, це реалії сучасного життя. Однак, на нашу думку, необхідно вчити дітей (а подеколи й батьків) зіставляти можливості з цінностями, брати позитивне, протидіяти тому, що сприяє деградації особистості. А це можливо лише за умови формування духовного світу людини.

Однією з проблем сучасних школярів є віддання переваги пасивному отриманню інформації та позитивних емоцій від віртуального світу, зниженню розумової та фізичної активності, що негативно позначається на когнітивних функціях, фізичному і духовному здоров'ї, соціалізації дитини. Така ситуація вимагає особливої уваги як батьків, так і педагогів.

Практика свідчить про те, що робота з молодшими школярами має свої особливості. Так, для дітей цього віку характерна активність, основним видом їхньої діяльності, крім навчання, є гра, а сприйняття світу і себе в ньому відбувається через емоції. Велике значення для становлення особистості дитини молодшого шкільного віку має образність отриманої інформації. Звідси логічно слідує основні вимоги до організації як навчальної, так і дозвілєвої діяльності молодших школярів.

Психолого-педагогічні дослідження доводять, що яскравість подій, їх емоційне насичення, активна участь сприяють не тільки співпереживанню, а й засвоєнню інформації, правил поведінки, формуванню цінностей і моральних засад людського співіснування. Саме педагогічно правильна організація дозвілля робить життя школярів яскравим, насиченим, корисним.

Поняття «дозвілля» пов'язується з вільним часом. Так, в «Енциклопедії сучасної України» дозвілля визначається як «сукупність видів діяльності (занять), які здійснюються у вільний час для задоволення певних фізичних, інтелектуальних, соціальних і культурних потреб» (Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy, 2008, p. 178). Дозвілєва діяльність багатогранна і визначається багатьма чинниками. Зокрема, наукові дослідження та педагогічна практика свідчать, що правильно організоване дозвілля має сприяти фізичній, емоційній, розумовій, соціальній активності; залучати дитину до соціальної взаємодії і зміцнювати соціальні зв'язки;

формувати морально-етичні цінності і розвивати внутрішній світ (духовність) дитини; забезпечувати виникнення позитивних емоцій від діяльності чи її наслідків; сприяти розвитку когнітивних процесів; формувати духовні та культурні потреби; сприяти інтересу до пізнання людини, природи, історії, звичаїв і традицій народу; формувати традиції класу, школи.

На нашу думку, дозвіллева діяльність має великий потенціал для розвитку духовних основ молодших школярів. В основу її організації доцільно покласти підходи видатного українського філософа Григорія Сковороди та педагога-класика Василя Сухомлинського щодо необхідності виховання «доброго серця». Так, В. Сухомлинський підкреслював: «Щоб запобігти безсердечності, ми виховуємо дітей у душі сердечної турботи, неспокою про живе і красиве, про рослини, про квіти, про птахів, про тварин. Дитина, яка бере близько до серця те, що в зимову холоднечу синичка беззахисна, і рятує її від загибелі, оберігає деревце, ніколи не стане жорстокою, безсердечною і щодо людей» (Sukhomlynskyi, 1977, p. 149). Саме в його педагогічній діяльності *виховання доброго серця* було провідною ідеєю, яка в умовах сьогодення залишається надзвичайно актуальною.

Для реалізації цієї ідеї є багато способів та педагогічних методів. На наш погляд, у процесі організації дозвілля дітей молодшого шкільного віку варто використовувати духовні надбання рідного народу. О. Сипченко наголошує: «Без опанування в шкільному віці культури свого народу, пізнання його самобутнього національного обличчя, практичного продовження культурно-історичних традицій, звичаїв, обрядів не можна і говорити про матеріальний і духовний розквіт держави. Адже все, що закладається учням у період навчання і виховання у школі, визначає успіх процесу формування особистості, її світогляду і загального розвитку» (Sypchenko, 2011, p. 192).

Українська культура, народні звичаї та традиції мають великий потенціал для формування духовно розвиненої особистості. Зокрема, традиції волонтерської діяльності, до якої останніми роками залучаються і молодші школярі, засновані на загальнолюдських моральних цінностях, які є основами духовності. Саме проведення заходів, спрямованих на допомогу військовим, людям похилого віку, хворим дітям,

сприяють формуванню «доброго серця», руйнують чи попереджають формування егоїзму та егоцентризму.

Цьому також сприяє народний календар. Наприклад, проведення заходів до *Дня Святого Миколая*, які дуже популярні в дітей і стали традиційними в сучасній школі. Перекази про історію виникнення цього свята містять інформацію про добре серце Чудотворця. Саме на цьому варто акцентувати увагу дітей; показати їм, як людина може творити чудеса для інших, а також не тільки чекати подарунків, а й самій робити приємні сюрпризи для молодших братів і сестер, дітей, які проживають у сиротинцях, чи мешканців будинків для літніх людей. Для цього, наприклад, можна виготовити разом із батьками імбирне печиво «Миколайчики». Це привід показати, що поряд є люди, які не мають рідних і які ще більше потребують уваги, любові, співчуття, і що навіть дитина може принести їм радість.

Важливо так організувати діяльність дітей, щоб вони отримали позитивні емоції від того, що допомогли іншим, зуміли поділитися, принесли хороший настрій. Це важливий психологічний момент, адже людина запам'ятовує джерело позитивних емоцій і прагне повторити ситуацію, яка їх може викликати. Саме так буде формуватися добре серце.

У педагогічному доробку Василя Сухомлинського наводиться приклад того, як він організовував із дітьми *свято першого жайворонка*. У радянський час не можна було говорити, що це свято (у народі іменувалося святом / днем пам'яті Сорока Святих мучеників; церква відмічає його 22 березня). А з доісторичних часів це був день весняного сонцестояння – перший день астрономічної весни (20 березня). В Україні жінки з дітьми пекли печиво чи булочки у вигляді 40 жайворонків – символу 40 загиблих мучеників за віру Христову. В окремих регіонах була традиція роздавати ці жайворонки дітям, не лишаючи жодного собі, бо тобі дадуть інші діти.

На наш погляд, ця традиція заслуговує на увагу педагогів, її варто відновити і використовувати в дозвіллевій діяльності. По-перше, це можливість об'єднати дітей і мам для випікання жайворонків, що має великий педагогічний ефект і зміцнює сімейні відносини; по-друге, вчить дітей ділитися, турбуватися про інших,

протидіяти егоїзму, бо добре серце і егоїзм – речі не зовсім сумісні; по-третє, формує довіру одне до одного, адже дитина без застереження бере жайворонка від інших дітей, не боїться підстави чи обману і сама не робить підступу. Це зараз особливо важливо, адже сучасні батьки вчать дітей не брати від чужих осіб нічого, що часто є виправданим. Однак недовіра до інших може бути пов'язана з тим, що людина сама здатна на аморальний вчинок, а духовність особистості пов'язана з високою мораллю.

Аналіз психолого-педагогічної літератури й досвід практичної роботи свідчить про те, що в молодшому шкільному віці на всебічний розвиток дітей, зокрема духовний, впливає сім'я. Тому роль взаємозв'язку сім'ї і школи не можна ігнорувати чи применшувати. Як свідчить практика, залучення батьків до організації і проведення дозвілля дітей позитивно впливає на розвиток дітей, а часто і батьків, посилює педагогічний ефект, зміцнює родинні зв'язки.

Розкриваючи проблему, ми також акцентували на важливості забезпечення зворотного зв'язку між метою та результатом того чи іншого заходу, на необхідності суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогів, батьків і вихованців. Отже, йдеться про те, що важливо не тільки провести захід, а й обговорити його з дітьми, з'ясувати, які він справив враження, які моральні висновки діти зробили, як вони це будуть використовувати в майбутньому, чи готові підтримувати традицію тощо. Це своєрідне закріплення тих духовних засад, які виявлялися під час проведення заходу. Важливі не тільки знання дітей, а й те, як вони їх будуть використовувати, яку лінію поведінки вибиратимуть, чи зможуть робити свідомий вибір між добром і злом, бо все, що людина робить, як поводить, детермінується рівнем її духовного розвитку.

Трансформація людського суспільства, глобалізаційні процеси приводять до обміну культурними надбаннями. Але це не завжди позитивно впливає на національну самоідентифікацію, збереження народних звичаїв, традицій і обрядів, використання елементів народної педагогіки. У наш час важливо пам'ятати слова Тараса Шевченка про те, що варто чужому навчатися і свого

не цуратися. Саме педагоги повинні сприяти пізнанню культур інших народів і популяризувати власну, підтримувати створене тисячами поколінь, формувати шанобливе ставлення до етнічних звичаїв та традицій, передавати їх нащадкам. Дозвіллева діяльність дає змогу долучати до цього не тільки дітей, а й батьків, які часто для себе роблять відкриття про багатство нашої культурної спадщини, починають по-іншому ставитися до надбань народу, пишатися своїм походженням, передаючи це дітям. Спільні зусилля сім'ї та школи сприятимуть формуванню основ духовності молодших школярів і суспільства, заснованого на духовних цінностях.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Негативні тенденції в суспільному розвитку вимагають посилення уваги до формування духовних цінностей як основи внутрішнього світу сучасної особистості. У молодшому шкільному віці важливо формувати основи духовності майбутнього громадянина. Це потрібно здійснювати як на уроках, так і в процесі організації дозвілля. При цьому необхідно враховувати особливості особистісного становлення молодших школярів, зокрема те, що основним видом їх діяльності, крім навчання, є гра; їм притаманні активність, безпосередність, емоційність та образне сприйняття навколишнього світу й подій.

Уся система навчально-виховної роботи має базуватися як на аксіологічному, так і на діяльнісному підходах.

Великий духовний потенціал мають українські народні традиції, звичаї та обряди, які потрібно пропагувати, залучати до них дітей молодшого шкільного віку, оскільки це сприятиме формуванню в них «доброго серця» як одного з виявів духовності. В організації дозвілля дітей важливо, щоб вони виявляли активність, отримували позитивні емоції та задоволення, прагнули відтворити отримані знання і навички в поведінці та вчинках.

Подальших досліджень вимагає проблема забезпечення духовного здоров'я молодших школярів, взаємозалежності психічного, фізичного та духовного стану дітей молодшого шкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. *Грані духовного зростання особистості. Початкова школа.* 2017. № 2. С. 1–5.

2. Верхова І. Виховання духовної особистості – найважливіше завдання педагогів у сучасній школі. Збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Особистість на шляху до духовних цінностей: теорія, практика, пошук». Рівне : РОІППО, 2019. 104 с.
3. Вишневецький О.І. Система цінностей і стратегія виховання (Тезовий виклад). *Рідна школа*. 1997. № 7–8. С. 3–5.
4. Виховання духовності особистості : навчально-методичний посібник / М.Й. Боришевський, Л.І. Пилипенко, О.І. Пенюкова та ін.; за заг. ред. М.Й. Боришевського. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 104 с.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
6. Дубяга С. Професійна спрямованість учителя на формування духовно-моральних цінностей молодших школярів. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2014. № 2 (13). С. 38.
7. Енциклопедія сучасної України: електронна версія. / Гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. С. 178. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=20509Г (дата звернення: 20.01.2022).
8. Марко В.Ю. Духовне виховання дітей молодшого шкільного віку в катехитичних і католицьких школах : монографія. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2015. 272 с.
9. Пехарева С.В. Формування духовності особистості як складових загальнолюдських цінностей суспільства. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2018. № 1 (82). С. 168–180.
10. Приліпко В. Виховання духовності учнів. *Директор школи*. 2012. № 1. С. 51–55.
11. Пріма Р.М., Десятник К.В., Дурманенко О.Л. Активізація співпраці тріади «вчитель – учень – батьки» у вихованні духовності молодших школярів». *Наука і освіта*. 2017. № 6. С. 12–16.
12. Рашковська В.І. Образотворча православна спадщина: педагогічний аспект духовного розвитку майбутнього вчителя : монографія. Сімферополь : Фенікс, 2008. 402 с.
13. Сухомлинський В.О. Громадянське начало – основна ланка морального виховання. Вибрані твори в 5-ти т. Т. 4: Павльська середня школа. Розмова з молодим директором. Київ : Рад. шк., 1977. С. 145–154.
14. Сипченко О. До проблеми формування духовних цінностей старшокласників. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Вип. LVIII. Ч. III. Слов'янськ, 2011. С. 187–194.
15. Шевченко Ю. Залучення до духовних цінностей як засіб гармонізації духовно-морального розвитку молодших школярів. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2015. № 1. С. 160–165.

REFERENCES:

1. Bekh I. D. Hrani dukhovnoho zrostannia osobystosti. Pochatkova shkola. 2017. № 2 S. 1–5.
2. Verkhova Iryna. Vykhovannia dukhovnoi osobystosti – naivazhlyvishe zavdannia pedahohiv u suchasni shkoli. Zbirnyk tez naukovykh dopovidei Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnosti: teoriia, praktyka, poshuk”. Rivne : ROIPPO, 2019. 104 s.
3. Vyshnevskiy O. I. Systema tsinnosti i stratehii vykhovannia (Tezovi vyklad). Ridna shkola. 1997. № 7–8. S. 3–5.
4. Vykhovannia dukhovnosti osobystosti : navchalno-metodychni posibnyk. [M. Y. Boryshevskiy, L. I. Pylypenko, O. I. Penkova ta in.]; za zah. red. M. Y. Boryshevskoho. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2013. 104 s.
5. Honcharenko S.U. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk. Kyiv : Lybid, 1997. 376 s.
6. Dubiaha S. Profesiina spriamovanist uchytelia na formuvannia dukhovno-moralnykh tsinnosti molodshykh shkoliariv. Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky. 2014. № 2 (13). S. 38.
7. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy: elektronna versii. / Hol. redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2008. S. 178. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=20509H. (data zvernennia: 20.01.2022).
8. Marko V. Yu. Dukhovne vykhovannia ditei molodshoho shkilnoho viku v katekhytychnykh i katolytskykh shkolakh : Monohrafiia. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu, 2015. 272 s.
9. Piekharieva S.V. Formuvannia dukhovnosti osobystosti yak skladovykh zahalnoliudskiy tsinnosti suspilstva. Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka. 2018. № 1 (82). S. 168–180.
10. Prylipko V. Vykhovannia dukhovnosti uchniv. Dyrektor shkoly. 2012. № 1. S. 51–55.
11. Prima R.M., Desiatnyk K.V., Durmanenko O.L. Aktyvizatsiia spivpratsi triady “vchytel – uchen – batky» u vykhovanni dukhovnosti molodshykh shkoliariv”. Nauka i osvita. 2017. № 6. S. 12–16.
12. Rashkovska V.I. Obrazotvorcha pravoslavna spadshchyna: pedahohichnyi aspekt dukhovnoho rozvytku maibutnoho vchytelia : Monohrafiia. Simferopol : Feniks, 2008. 402 s.
13. Sukhomlynskyi V.O. Hromadianske nachalo – osnovna lanka moralnoho vykhovannia. Vybrani tvory v 5-ty t. T. 4: Pavlyska serednia shkola. Rozмова z molodym dyrektorom. Kyiv : Rad. shk., 1977. S. 145–154.
14. Sypchenko O. Do problemy formuvannia dukhovnykh tsinnosti starshoklasnykiv. Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu. Vyp. LVIII. Ch. III. Sloviansk, 2011. S. 187–194.
15. Shevchenko Yu. Zaluchennia do dukhovnykh tsinnosti yak zasib harmonizatsii dukhovno-moralnoho rozvytku molodshykh shkoliariv. Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohika. 2015. № 1. S. 160–165.